

A black and white close-up portrait of a woman, Lluïsa Julià, wearing a wide-brimmed hat. She is looking upwards and to the right with a slight smile, her hand resting near her chin.

LLUÏSA JULIÀ

Maria-Mercè
Marçal
Una vida

Galàxia Gutenberg

Lluïsa Julià

Maria-Mercè Marçal

Una vida

L'autora ha rebut, per la investigació i escriptura d'aquest llibre, ajuts de l'Institut Català de les Dones, l'Institut d'Estudis Ilerdencs i la Diputació de Lleida

Edita: Ajuntament de Barcelona
Consell d'Edicions i Publicacions de l'Ajuntament de Barcelona:
Gerardo Pisarello Prados, Josep M. Montaner Martorell, Laura Pérez Castallo,
Jordi Campillo Gámez, Joan Llinares Gómez, Marc Andreu Acebal,
Águeda Bañón Pérez, José Pérez Freijo, Pilar Roca Viola,
Maria Truñó i Salvadó, Anna Giralb Brunet
Directora de Comunicació: Águeda Bañón Pérez
Director d'Imatge i Serveis Editorials: José Pérez Freijo

Publicat per:
Galaxia Gutenberg, S.L.
Av. Diagonal, 361, 2n 1a
08037 Barcelona
info@galaxiagutenberg.com
www.galaxiagutenberg.com
Direcció d'Imatge i Serveis Editorials
Passeig de la Zona Franca, 66
08038 Barcelona
tel. 93 402 31 31
barcelona.cat/barcelonallibres

Primera edició: març de 2017

© Lluïsa Julià, 2017
© Galaxia Gutenberg, S.L., 2017

Els editors han fet tot el possible per localitzar a tots els propietaris de drets de les fotografies reproduïdes. Preguem es posi en contacte amb nosaltres si coneix la procedència d'alguna de les fotografies marcades amb drets reservats.

Preimpresió: Maria Garcia
Impressió i enquadernació: Sagrafic, SL
Dipòsit legal: B. 2154-2017
ISBN Galaxia Gutenberg: 978-84-16734-20-7
ISBN Ajuntament de Barcelona: 978-84-9850-967-0

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot realitzar amb l'autorització dels seus titulars, a part de les excepcions previstes per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos) si necessiteu fotocopiar o escanejar fragments d'aquesta obra (www.conlicencia.com; 91 702 19 70 / 93 272 04 45)

Pròleg

Des de la seva mort el 1989 he escrit força sobre l'obra i la figura intel·lectual de la Maria-Mercè Marçal. M'hi va dur la mateixa amistat que tenia amb ella, gairebé com una continuació dels articles i projectes que ens havien aplegat. També com a tribut a la seva memòria. En aquell moment, no hi havia cap estudi general que la representés, de fet era més coneguda pels seus primers títols que no pas per l'obra més madura. Però escriure sobre el llenguatge, la versificació, les imatges, sobre l'expressió de la passió amorosa de la poeta fan aflorar la seva vida. Si alguna cosa defineix l'obra marçaliana és l'enorme càrrega biogràfica que contenen els seus versos. Recordo, molt en concret, la impressió que em van fer les paraules de la seva mare, Maria Serra, en explicar les dificultats entorn dels naixements de tots els seus fills. Després vaig començar a pensar en la utilitat d'una biografia, una obra que permetés veure tota la dimensió humana de la Maria-Mercè i la seva relació amb la poesia, el feminisme i la política, el país. Vaig dirigir-me a les persones que havien tingut una estreta relació amb ella en algun moment de la seva curta però intensa vida. Així vaig fer-ho el 2007 en l'encàrrec d'articles per al número que la revista *Urc* de Lleida va dedicar-li i en les Jornades Marçalianes que el 2010 van celebrar-se a la Universitat de València. Aquest és el punt d'arrencada, més o menys formal, d'aquest llibre.

Maria-Mercè Marçal té la centralitat que cap altra poeta dona ha tingut abans en la tradició catalana. Ho demostren les nombroses publicacions aparegudes en els últims quinze anys, les relacions de la seva obra amb nous camps i perspectives, també les traduccions, els documentals, les exposicions o el fet que nombrosos cantants l'hagin musicada. El nom de Marçal ha desbordat l'entorn literari i cultural. És una icona tant pel que representa la seva vida, com per la seducció dels seus versos i la capacitat que desprenen de donar nom a l'experiència de la realitat. Marçal convoca lectors i lectores i és ben present entre les noves generacions de poetes. Altres signes de la seva popularitat són els versos estampats en espais públics d'arreu del territori, l'ús de la seva obra a internet i a les xarxes socials.

La intenció d'aquesta biografia, la primera que es publica sobre Maria-Mercè Marçal, és explicar la seva vida, amb totes les dades de què disposem avui i amb els testimonis de moltes persones amb qui Marçal va compartir-la. Els seus noms i la relació més concreta que van mantenir-hi es recull en els diferents capítols i en els agraïments i mostra els distints cercles en què la poeta va participar.

Maria-Mercè Marçal se sentia pertànyer a la generació dels «germans petits» del Maig Francès, i aquella revolució la va dur a una vida d'implicació activa en la lluita antifranquista, en el redreçament nacional i cultural i en l'emancipació de la dona, aspectes que ja no va abandonar. Ja llavors, alguns dels seus versos van esdevenir proclames públiques, exponent d'una relació fluida entre l'experiència personal i col·lectiva i de la seva capacitat de posar veu al que es vivia.

Un dels propòsits d'aquesta biografia ha estat reconstruir la vida d'acció que va portar Maria-Mercè Marçal a militar en el PSAN i a participar en la creació de NE, a redactar manifestos i documents, a fer propostes transfor-

madores de les dinàmiques de partit des d'uns «ulls de dona» i a encapçalar una candidatura a Lleida. És un temps, el dels anys setanta, d'acció i canvi, d'experimentació constant, i en aquest sentit la seva vida té una complicitat compartida per més d'una generació de dones que cal historiar. Marçal, però, no tenia el caràcter que se li suposa a un líder, expansiu, dominant, com comenten diversos testimonis d'aquells anys; al contrari, l'envoltava una certa timidesa, preferia la conversa matisada, i en grup el seu domini es feia sentir de manera més subtil i indirecta, però que delatava un caràcter fort. Les seves conviccions la porten a prendre decisions radicals i a mantenir-les malgrat les dificultats i els moments de dubte i de vacil·lacions que té i, encara, davant el desconcert i la franca decepció que experimenta en els anys de democràcia.

També als anys setanta, Marçal participa activament en la fundació de Llibres del Mall, una col·lecció de poesia, aviat editorial, que dibuixa una pàgina imprescindible del panorama poètic català de l'últim terç de segle xx. Els inicis literaris de Marçal estan lligats a la història del Mall, inseparable de la seva vida personal. Sempre s'hi va mantenir fidel.

Marçal va dir que per a ella la vida era una aventura. I efectivament la seva vida és un bussejar constant en la pròpia identitat, sempre interrogant i en ebullició, que es formula des d'ella mateixa i que obre camins no fressats. Les relacions afectives, sempre intenses, sempre extremes, hi prenen un protagonisme essencial. Hi ha escriptors que primer viuen i després escriuen, en el cas de la Maria-Mercè és gairebé l'oposat: vida i literatura són el mateix, l'escriptura serveix per explicar el procés personal, identitari i amorós que està vivint, gairebé es pot dir que la literatura s'avança a la vida, la guia, la tempteja. D'aquí

l'alè d'utopia que la impregna. D'altra banda, aquesta idea de llançar-se al buit, de viure perillosament si voleu, també es relaciona amb la idea que la literatura pot transformar el món.

Aquest llibre també pretén esbossar la singular relació entre vida i escriptura que Marçal teixeix en més d'un sentit. De primer perquè trenca les fronteres entre allò públic i allò privat (darrere hi ha moltes lectures de base marxista i feminista) que revolta les dones dels anys setanta contra la minoria d'edat a què encara se les volia reduir; però en segon terme perquè hi ha en Marçal una actitud radical, en certs moments catàrtica, però molt elaborada, entre 'fer', 'actuar' i 'escriure', fins a l'extrem de poder dir «les paraules per a mi són quasi les coses». Vida, és a dir: aventura, reivindicació, risc, exploració, expressió del desig, de l'amor i el conflicte. L'escriptura com a mirall en un vaivé continu d'anada i tornada a allò viscut, d'espai privilegiat on trobar-se, analitzar-se, narrar-se. «La poesia ha estat el meu esquelet intern, la meua manera de dir-me a mi mateixa, d'ordenar provisionalment amb la paraula el caos que l'imprevist desencadena...» –declara el 1995. Vet aquí la importància de la paraula, de verbalitzar les experiències, escrivint o parlant, perquè solidifiquin l'acció portada a terme.

Cada volum de poesia que publica descriu part d'un itinerari vital, sobretot afectiu, d'amistats i complicitats, i expressió àlgida del desig, que inclou la maternitat. Sols l'exercici de resseguir-ne dedicatòries i endreces, siguin explícites o més amagades, permet traçar part important de les seves relacions, arrelades en els seus versos. També, l'escriptura com a seducció, perquè «m'estimin», tot fent-se seva la idea de Federico García-Lorca. «Dubto que mai –va declarar– cap escriptor hagi donat una resposta tan

intencionadament sincera a una pregunta potser incontestable.»

De fet, la Maria-Mercè negava que escrivís pensant en un hipotètic lector, potser més sovint lluitava amb la pròpia ombra, aquella regió desconeguda que s'atreveix a trepitjar –psicoanalitzant-se, temptant l'atzar– i que l'enfronta amb els fantasmes, les obsessions, també ben presents en els seus versos. Imatges de sang, de suïcidi, de miralls buits, de solitud...

D'altra banda, sempre hi ha un rerefons irònic, a voltes mordaç, que l'agudesa lírica tendeix a deixar fora del focus de la imatge que projecta la poeta. No oblidem aquell «*Hypocrite lecteur –mon semblable – mon frère*» baudelairià i el seu paral·lel femení «*ma semblable, ma soeur*» d'Adrienne Rich que Marçal coneix de cor i assumeix.

Però, ¿quina distància hi ha entre la vida literària descrita i la viscuda? ¿Fins a quin punt els versos es trasllueixen en l'experiència, o teixeixen una vida en paral·lel malgrat tot? ¿Recreen imatges i paisatges, els transformen? En aquest llibre he acarat la biografia literària, la imatge més pública i narrada per la mateixa poeta en la seva poesia, en entrevistes i altres escrits, amb les dades i el material que mostren una personalitat complexa. He reconstruït aspectes que sols coneixíem parcialment o que simplement desconexíem. He ordenat dades i fets que permetin conèixer una de les veus poètiques més impressionants de la literatura catalana contemporània.

LLUÏSA JULIÀ

I

Ivars, el país de la infantesa 1952-1963

CAL TOUS

«Jo realment provinc d'una classe baixa, però també d'una família des d'aquest punt de vista una mica ambigua.» Així explicava Maria-Mercè Marçal els seus orígens familiars.¹ Es referia a la família Marçal, que havia estat una de les més importants d'Ivars i que encara ho era quan ella va néixer el 1952. Va ser més endavant, durant la infantesa, que de forma molt visceral va prendre consciència de les conseqüències que havia tingut l'expulsió de cal Tous, i que, de la nit al dia, els desarrelava de la masia que havia construït el seu avi patern i els convertia, als seus pares, a ella i a la seva germana Magda, en classe baixa. El conflicte va trencar la família, i les conseqüències del canvi de posició en les estructures socials, molt jerarquitzaes en aquell temps, van ser immediates.

Cal Tous havia estat obra de Joan Marçal Foguet, l'avi patern de la Maria-Mercè, que l'havia aixecada i s'hi havia instal·lat el 1913. A Ivars, sempre es va conèixer la família Marçal amb el nom de cal Tous en record de Sant Martí de Tous, el poble de l'Anoia, d'on provenia el seu fundador. A més, el pes de la casa va determinar que durant tota la seva infantesa, tant la Maria-Mercè com la seva germana Magda, fossin ser conegudes com «les nenes de cal Tous» o, en el cas de la Maria-Mercè, «la gran de cal Tous», tot i fer anys que ja no hi vivien.

Joan Marçal Foguet havia nascut el 1865 a Sant Martí de Tous i allà vivia amb la seva muller, Francesca Llorach Foguet, d'Esparreguera, després de casar-s'hi pels volts de 1890.² Eren cosins germans en un moment que l'endogàmia matrimonial era força habitual entre una mateixa classe social. Van tenir quatre fills. Antoni Marçal, el pare de la Maria-Mercè, va néixer a Sant Martí de Tous l'11 de gener de 1911 i era el més petit. Es duia força anys amb els altres germans: Josep, el gran, conegut com «el Pepito», i dues noies.³ Eren pagesos, treballaven al camp, però a finals del segle XIX Joan Marçal es va enriquir amb el comerç del cep americà en el moment que s'arrencaven les soques velles devastades per la filloxera. És així com, fruit del tracte amb els propietaris que plantaven les vinyes noves, el 1902 se li va presentar l'ocasió de comprar una finca en el terme d'Ivars, a menys de tres quilòmetres del poble, en el camí que duu a Barbens. La compravenda es va tancar amb un tal Segarra. Així ho anotava en el seu dietari Pere Segarra: «La finca que avui té Juan Marsal, camí Barbens, la comprà al Segarra, allà a 1902, allí se féu la casa; aquesta família [va] venir llavors a Ivars.»⁴

Tot i la coincidència de noms, no sembla que l'amo de la finca amb qui va fer els tractes l'avi Marçal tingui relació amb l'autor de l'escrit, Pere Segarra, hereu d'una de les hisendes més importants de la plana urgellenca, documentada des del segle XVII, la família del qual era coneguda a Ivars com «can Segarreta». Val a dir que, tot i l'estil desordenat, telegràfic i, naturalment, escrit des de la posició de senyors gairebé feudals que eren, és gràcies a aquest dietari escrit als anys trenta del segle XX que avui es coneixen alguns fets del poble. D'altra banda, amb el temps Antoni Marçal va mantenir una estreta relació amb Josep Segarra, fill i hereu de Pere Segarra de can Segarreta. Potser era un fet inevitable, ja que a Ivars la família Segarra controlava no tan sols l'economia, sinó el curs de la vida.

Durant generacions, a més de fer casaments avantatjosos que els asseguraven el patrimoni, van ocupar càrrecs municipals i van dirigir les festes populars, les romeries, els aplecs, així com el lleure i l'educació.⁵

Un cop fets els tractes del 1902 i a mesura que Joan Marçal va disposar de diners, es va anar aixecant el mas pairal. La casa, encara dempeus avui, constava de dos pisos i golfes i terres de conreu. Joan Marçal s'hi va traslladar a viure amb tota la família el 1913. Amb els seus pares, que hi van viure fins a la seva mort, i els seus fills. En aquell moment Joan Marçal tenia 48 anys i estava ple d'energia. Antoni, el seu fill petit, tan sols en tenia dos i va viure durant la infantesa i la joventut l'expansió de la casa. Persona emprenedora, Joan Marçal es va convertir en pagès propietari. Va plantar vinya i ametllers, cultivava panís, remolatxa, alfals... Tenia alguns mossos, mitgers, al seu càrrec i ell mateix feia el transport de les bótes de vi a altres pobles i viles. La casa va prosperar i créixer. L'àvia Francisca, a qui diuen que la Maria-Mercè s'assemblava, tenia vaques i en venia la llet. Amb els anys, la casa s'enjardina: a la part de la façana principal s'hi planten salzes, altres arbres i flors, i s'hi afegeixen parterres i una font per refrescar-s'hi en els estius abrasadors. Als anys trenta es trobava en ple esclat. A la part de darrere, al voltant d'un ampli pati, s'hi van aixecar altres edificis per a l'explotació d'animals. La casa s'anava convertint en una de les més importants del conjunt de Barbens, i «Joan de Tous», com anomenaven l'avi, en un propietari actiu que participava en els afers agraris d'interès, en reunions, tant a Ivars, com als pobles de la comarca, o a Barcelona.⁶

Mentrestant, la vida familiar va anar fent el seu curs. D'una banda, els pares de Joan Marçal van morir: Maria Foguet, la mare, traspassava el 1927, i Joan Marçal Masip, el pare, tres anys més tard. D'altra banda, els fills te-

nien la vida traçada seguint les disposicions habituals en el món agrari català: Josep, el gran, es convertirà en l'hereu de tota la propietat, mentre que Antoni, el cabaler, conegut com «lo Tonet de cal Tous», haurà de buscar un ofici. Antoni va decidir estudiar, com començaven a fer els fills benestants de la ruralia. I l'octubre del 1933, a l'edat de 22 anys, inicia els estudis d'arquitectura a la Universitat de Barcelona. Antoni es plantejava un futur allunyat de les feines estrictament agrícoles, en un moment de modernització del país i dels seus centres de formació. Però les coses van canviar bruscament mentre Antoni era a Barcelona cursant el segon curs d'arquitectura. Un dia atziac del mes d'abril del 1935 el seu pare moria víctima d'un accident. Segons que sembla, es va adormir dalt del carro mentre transportava bótes de vi a Balaguer, en un trajecte que repetia des de feia molts anys. En l'entorn familiar la versió dels fets és tota una altra i deixava l'avi en més bon lloc. S'explicava que unes abelles especialment perilloses van atacar les mules, que aquestes es van espantar i l'avi Joan no les va poder dominar. L'accident es va produir en un indret conegut com «el Rellevo», a la carretera reial, on s'hi feia el canvi de muntures, prop de Castellserà, en l'encreuament de la carretera de Tàrraga a Balaguer. La desgràcia va impactar tota la comarca. *La Vanguardia* se'n va fer ressò⁷ i Pere Segarra, impressionat per l'accident, s'hi referia amb cert detall en el seu dietari de forma immediata:

«Ocorre avui una gran desgràcia a aquest veí d'Ivars, Juan Marsal, àlies lo Juan de Tous, 17 abril de 1935, carregat lo carro de bots de vi i cap a Balaguer, antes d'arribar al Rellevo, aquell, dormint al carro, lo menava; s'espantaren los animals, bolcà lo carro, i agafant-lo entremig, va morir, aquell, aplastat; allò va ser a la vora del Rellevo; enterro a Ibars i autòpsia.»⁸

Es pot imaginar l'enorme trasbals que aquesta mort cruenta va significar per a la família. De forma inesperada moria el fundador de la casa, que havia posat en el mas totes les aspiracions, les seves i les dels seus fills. El succés ha quedat en la memòria viva del poble i, encara més, en la memòria familiar, que el recordava amb tot luxe de detalls durant molts anys. Es devia explicar sovint en les vetllades familiars, sobretot pel seguit de conseqüències que va desencadenar, en el seu moment moment imprevisibles.⁹

En primer lloc, en Josep, l'hereu, llavors ja casat amb la Rita, una pubilla rica de Barbens que tenia propietats a la comarca, es convertia en l'amo de cal Tous. De seguida va cridar el seu germà Antoni perquè deixés els estudis i s'incorporés a l'explotació familiar. Sembla, recordava la Maria-Mercè, que el padrí havia mort deixant molts deutes. Segurament aquesta va ser la raó principal que va portar, ben a contracor, Antoni Marçal a renunciar a la carrera i a tornar a casa. Una decisió que, per altra banda, va plànyer sempre més. De fet, tornava al mas, però la seva posició havia canviat: es convertia en l'encarregat de la finca, mentre que el seu germà feia vida de «senyor». Tampoc no sabem les condicions del tracte o altres pressions familiars que l'abocaren a prendre aquest determini. El cas és que Antoni Marçal veia frustrades les seves aspiracions personals. Em pregunto si no hem de veure algun tipus de relació entre els estudis d'arquitectura iniciats pel pare i l'interès específic pels habitatges que la Maria-Mercè va desenvolupar al llarg de la seva vida. Un interès que es pot veure en les intervencions en l'últim pis on va viure, però també la preocupació per la conservació de les cases i els barris en la transformació de la Barcelona olímpica.

Antoni Marçal va seguir estudiant pel seu compte, va ser un autodidacte, i amb el temps es va convertir en un home emprenedor; dels primers a modernitzar els cultius

i a introduir «els nous tractaments dels arbres fruiters» amb empelts, i també a treballar en la «comercialització de la fruita». ¹⁰ Així mateix, en el curs dels anys, esdevindrà conseller dels pagesos en assumptes legals, fins a l'extrem que fins i tot els més íntims creien que era advocat.

En començar la guerra civil el 1936 Antoni Marçal tenia 25 anys i va ser cridat a files. Va lluitar en el bàndol franquista, encara que es desconeixen les raons i de quina manera va passar a la zona «nacional», fet que representava un gran risc. A casa deixava la seva mare i la família del seu germà, que ja tenia un fill, en Joan. Durant la guerra, les terres de la família van ser collectivitzades. Molts anys més tard, Maria-Mercè Marçal rescatava del fons d'un calaix de casa de la seva mare un segell allusiu que en feia memòria. ¹¹ Cal Tous es va convertir en hospital militar, probablement en endinsar-se les tropes franquistes a Catalunya al final del 1938, però no en coneixem els detalls. Àngel Anglarill, amic d'Antoni Marçal, recorda que traslladaven els morts al cementiri del poble, allà es produïa l'espectacle grotesc de fer caure a puntades de peu els cadàvers en una rasa que els feia de fossa; però Antoni Marçal era un home reservat i en les converses familiars no solia referir-se a la seva joventut ni a la guerra.

Sembla, en tot cas, que als anys trenta, Antoni Marçal s'havia acostat al republicanisme o així es pot deduir del fet que el 1975 no desaprovés l'ocasió de visitar a Barcelona Antoni Bergós Massó. Bergós havia estat líder d'Acció Catalana a Lleida a principis del segle xx i havia participat en la ponència de la Divisió Territorial de Catalunya durant la República. Condemnat a mort el 1940, la pena li va ser commutada per la de presó. Segons explica Ramon Balasch, que l'hi va acompanyar, Antoni Marçal va mostrar una gran «admiració» per l'advocat Bergós, llavors «cec» i «d'aspecte venerable», en l'animada conversa que van mantenir, en què es remuntaren a «persones i fets

d'abans de la guerra». ¹² El tracte de respecte, consideració i simpatia que, segons Balasch, li va dispensar Antoni Marçal –com de deixeble a mestre– aporta una dada interessant sobre les posicions polítiques que havia tingut el pare de l'escriptora abans de la guerra.

Als anys quaranta, la repressió va ser fortíssima i l'empobriment generalitzat. Començava una època molt dura a la qual calia adaptar-se. Es van excarcarer alguns mitgers de la presó de Lleida perquè treballessin els camps abandonats; es responia així a una demanda dels propietaris per disposar de mà d'obra per tornar a conrear les terres dels principals hisendats. Dels Segarreta, els Carnicé, els Rubió, els Blasi... Antoni Marçal reprèn les tasques agrícoles a cal Tous, on seguia establert amb la seva mare, la padrina Francisca, mentre el seu germà se'n desvinculava cada vegada més, i preferia passar temporades a Barcelona, on la seva dona tenia propietats. Antoni arribava a la trentena solter i així seguirà al llarg dels anys quaranta fins que el 1948 va conèixer Maria Serra Lluch a la Fonda Santesmasses de Guissona, amb qui es va casar.

MARIA SERRA, DE GUISSONA

Maria Serra Lluch provenia d'una tradició de pagesos i comerciants, tant a Guissona com a Sant Guim de la Plana, on el seu avi patern, Francesc Serra Pujol, havia estat propietari d'una fassina. ¹³ De petita, Maria Serra havia tingut una vida atribolada per la mort prematura de la seva mare, Teresa Lluch Armengol, quan ella només tenia quatre anys d'edat i a causa del tifus que li havia encomanat ella mateixa; unes circumstàncies que sempre va lamentar. ¹⁴ Teresa Lluch s'havia casat el 1912 amb Pere Serra, un home de caràcter difícil i adust que de jove havia estat maquinista de la marina mercant i durant anys

havia viscut allunyat de la terra i de la casa pairal de Sant Guim.¹⁵ La parella es va instal·lar a Guissona, prop de la plaça de l'església, on va obrir una petita taverna, prou concorreguda, amb tres taules i un petit taulell. Era coneguda com Les Camèlies, potser un nom un punt novellesc, inspirat en *La dama de les camèlies* d'Alexandre Dumas, molt popular en aquell temps; d'aquí que les tres filles Serra Lluch –Mercè, Maria i Montserrat– es coneguessin com «les camèlies» i la Maria, la mare de l'escriptora, respongués al sobrenom de «la Maria de cal Camèlio». Després de la mort de la seva mare, la menuda va anar a viure amb el seu avi matern, l'avi Lluch, i la seva dona, la tia Bepa, com l'anomenava la nena, mostra del gran afecte que li tenia. «Em tenia molt mimada», explicava la Maria a les seves filles. Però aquesta situació no va durar gaire, la mort de l'avi Lluch el 1929¹⁶ va fer que la Maria, llavors una nena de nou anys, tornés a canviar de casa, ara, però, de forma més definitiva. És així com la seva vida va quedar lligada a la tia Ventureta, germana de la seva mare, amb qui va anar a viure, i a la Fonda Santesmasses, on aviat treballarà. La fonda (hostal o posada segons els temps) era un dels establiments de més anomenada de la comarca. S'havia inaugurat en el segon terç del segle XVIII i des de llavors havia anat creixent, annexionant edificacions contigües i fent ampliacions. Sempre regentada per la família Santesmasses.

La tia Ventureta, de nom Maria Bonaventura Lluch Armengol, va ser una dona emprenedora i de molt caràcter. Desenganyada d'un amor juvenil, el 1905 es va casar amb l'hereu Santesmasses, un xicot sensible de sols 19 anys que tocava el violí i que la va enamorar. Maria Bonaventura era més gran, tenia 25 anys d'edat quan es va posar al davant del negoci que passava per un mal moment, i el va fer prosperar. Algunes de les reformes de la fonda corresponen a aquesta època i porten el segell

modernista de principis del segle xx, força present en els edificis de Guissona.¹⁷ Durant anys la va regentar i en va dur la cuina fins que la va deixar en mans del seu fill Ricard. Quan la seva neboda Maria va anar a viure amb ella acabava de comprar la casa modernista del Raval Bisbe núm. 32; una casa d'un sol cos que disposava de molt terreny per a horts, i es va instal·lar a viure en la segona planta amb la nena.¹⁸

Curiosament, tot i el tracte distant amb el seu pare, amb aquest canvi de casa Maria Serra es tornava a trobar sota el mateix sostre que Pere Serra, que s'allotjava en la primera planta del mateix immoble, amb la seva dona i les dues filles, així com amb la Mercè, la germana gran de la Maria.¹⁹ De fet, les tres germanes Serra sempre van estar molt unides i amb els anys es van convertir en el nucli familiar més íntim, amb qui més es relacionarien la Maria-Mercè i la seva germana Magda durant la infantesa i la joventut.²⁰ La tia Mercè, sobretot, que va ser la padrina de bateig de la Maria-Mercè i de qui portava el nom amb orgull, va ser un referent en la família pel seu caràcter obert i les seves idees modernes, que defensava amb insistència. Els testimonis familiars en recorden la seva afecció a la lectura i com sovint havia de fer-ho d'amagat del seu pare. Les seves desavinences la van dur a buscar feina fora de casa. Despatxava en una botiga de queviures de Guissona. Magda Marçal recorda l'enorme sentit de justícia que tenia la seva tia i com defensava la seva germana, la Montserrat, força més petita, davant la còlera injustificada del seu pare.

Entre les anècdotes que descriuen la figura autoritària i severa de l'avi Serra i els càstigs humiliants, es recorda que en certa ocasió havia fet agenollar la seva filla gran al mig del carrer per demanar-li perdó. Sigui o no certa l'escena, l'avi Serra esdevé una figura temible en l'imaginari familiar. Durant la guerra civil va ser requetè i, addicte al

règim franquista, el setembre del 1939 va ser nomenat alcalde de Guissona, un càrrec que ostentà fins a la seva mort, al final del 1941.²¹

Si estudiar no entrava en els plans de la majoria de cases, encara menys en les circumstàncies familiars que havien viscut les germanes Serra. És així com als anys trenta, encara una adolescent, Maria Serra havia entrat a treballar a la Fonda Santesmasses de la mà de la seva tia. Després, la guerra i la penúria consegüent van allunyar definitivament qualsevol possibilitat d'adquirir una professió. Però Maria Serra tenia una intelligència innata i unes excel·lents dotes narratives. D'una generació més gran que les nétes de la tia Ventureta, Carme i Maria Santesmasses, la Maria va esdevenir una figura familiar de relleu per a les dues xiquetes i als anys quaranta Maria Serra es va convertir en la «tata Maria», una jove disposta de veu greu que els explicava contes i rondalles (*L'amor de les tres taronges*, *La Repunxó...*), que els cantava cançons tradicionals o que les feia ballar.²² «A la fonda, recorda Carme Santesmasses, la Maria hi servia les taules i tothom l'adorava.» De fet, ella també hi va treballar, però ni l'una ni l'altra rebien cap remuneració a canvi. Aviat la Maria va ser una noia coneguda i popular a Guissona, llavors una població d'uns 2.500 habitants, i destacava en aquelles diversions, poques, que el jovent tenia a l'abast en els rígids anys quaranta. Ja havia estat l'encarregada de llegir el discurs de rebuda de les tropes franquistes al poble, el 1939, i era una actriu excellent. Se la recorda en nombrosos papers en el teatre d'aficionats del Centre Catòlic de Guissona. L'únic existent, en què l'absurditat de les prohibicions arribava a l'extrem de no permetre que els nois i les noies actuessin plegats en una mateixa obra de teatre.

Maria Serra tenia una gran memòria i amb el temps tot aquest cabal popular, de llengua, de ritmes, de poesia,

el transmetrà a la seva filla. La Maria-Mercè va reconèixer «aquell lligam amb una cosa profunda» que li havia llegat la seva mare, «que tenia a veure amb la poesia» i que era previ a l'impuls cap a la cultura escrita que li va transmetre el seu pare.²³

Maria Serra havia tingut força pretendents, i abans de conèixer Antoni Marçal havia festejat amb un xicot, en Guillem, xofer de cal Sarandaca, una casa de transports de Guissona, però de seguida que va conèixer l'Antoni se'n va enamorar. Antoni Marçal era un xicot «molt guapo i educadíssim», i de bona família. «Feien molt bona parella.»²⁴ El recorden arribar d'Ivars amb moto a veure la Maria, anaven plegats al cinema, al ball, a l'Ateneu. Es van casar a Guissona, el 4 d'octubre de 1950. Maria tenia 30 anys i vestia de negre, com llavors encara s'acostumava; Antoni era nou anys més gran. El viatge de noces va ser a Mallorca, una destinació que no estava a l'abast de la majoria de la gent i que posava en relleu la classe social dels Marçal. Després, Maria es va incorporar a cal Tous, la casa pairal dels Marçal, on viurien amb la padrina Francisca, la mare de l'Antoni, única supervivent de la generació anterior, i que la Maria-Mercè encara va arribar a conèixer.

Pel mateix temps Mercè Serra es va independitzar i se'n va anar a viure a Barcelona. Va trobar feina a Santa Madrona, la clínica maternal que la Caixa de Pensions havia obert al passatge Méndez Vigo, entre el carrer d'Aragó i el de Consell de Cent. Allí hi va viure una colla d'anys, interna. Tenia l'habitació a la part de dalt de l'edifici, on hi havia els safareigs i el terrat per estendre la roba. Un lloc on l'anaven a visitar les seves germanes i nebodes. I on la Maria-Mercè i les seves cosines participaven en les festes i els berenars que es feien per als treballadors.

També Montserrat Serra, la germana petita de la mare, va acabar vivint a Barcelona a principis dels anys

seixanta i va anar a treballar a Santa Madrona amb la seva germana Mercè. S'havia casat amb Emili Soria Gascó, guàrdia civil, que, després d'un periple per diferents casernes de Lleida (Almenar i la Seu d'Urgell) i diversos ascensos, va ser destinat a Barcelona.²⁵ Van llogar un pis al passeig de Fabra i Puig, on la Maria-Mercè situa alguns records d'infantesa i que es convertirà en el pis familiar de les germanes Marçal durant els anys universitaris.

A la capital, ja s'hi havien desplaçat des d'abans de la guerra altres familiars materns. Un d'ells era Jaume Lluch, germà de l'àvia Teresa, que hi duia el Bar Lluch. Era un dels llocs que freqüentava Maria Serra des de jove quan anava a Barcelona. Encara avui és un bar restaurant situat a la «cantonada del carrer d'Elisabets amb la plaça del Bon Succés, a tocar de Canaletes».²⁶ Pren el nom del carrer, «Elisabets», i conserva l'aire que li van donar els Lluch en les darreres reformes dels anys seixanta del segle passat: la disposició de les taules, la vitrina, un mirall antic...

LA FAMÍLIA: NAIXEMENTS I MORTS

Maria-Mercè Marçal va néixer a la clínica L'Aliança de Barcelona el 13 de novembre de 1952. Era poc més de mitjanit, les 00:37 de la matinada del 13 de novembre. En coneixem les dades exactes perquè Marçal va estar sempre molt interessada pel coneixement dels astres i les possibles interpretacions de la realitat que podien proporcionar. En la carta astral, que ella mateixa va realitzar, també hi fa constar l'hora solar i l'astral: les 23:37 pm del dimecres dia 12. El seu signe va ser l'escorpió, l'ascendent, lleó.

Maria Serra era al cinema amb la seva germana Mercè quan va sentir els primers símptomes d'un part que va ser

especialment difícil, «perquè», escriu, «jo estava entravessada i em van fer una cosa que ara ja no fan, que es diu “versió podàlica”, el metge posa la mà dintre i gira la criatura. Després em van haver de reanimar, van estar com aquell qui diu decidint si salvaven la mare o a mi».²⁷

Als anys cinquanta del segle passat no era habitual que els fills naixessin fora de casa. Si la seva mare, que llavors tenia 32 anys, i Antoni 41, havien pres aquesta decisió, havia estat perquè un any abans, a cal Tous, hi havia nascut, mort, un nen fruit d'un part difícil i mal portat. L'experiència anterior va dur la parella a buscar les màximes garanties en el segon naixement, apuntava Marçal: «ara, calia fer les coses tan bé com fos possible. I, de fet, sembla que a aquesta mesura provident devem la vida la mare i jo».²⁸

Anys més tard, Marçal explicarà que, durant la infantesa, el fet d'haver nascut a Barcelona la feia sentir important, diferent de la resta d'infants del poble. «La xiqueta d'Ivars, doncs, podia gallejar de ser, de dret, barcelonina: “de la capital”. La xiqueta de terra endins s'estarrufava d'haver emergit del mar...»²⁹ D'altra banda, la mort del germà gran es va convertir en una presència idealitzada en les converses familiars. Encara que de forma desdibuixada, el pare la sentia com una mancança, ja que no tindria cap fill baró. Però també era una presència difusa per a les dues germanes. La Maria-Mercè i la Magda s'havien demanat moltes vegades de quina manera l'existència del germà no hauria condicionat les seves vides; potser no els hauria permès estudiar, tenint en compte la precarietat econòmica i el que s'esperava de les noies en la societat franquista dels anys cinquanta. En aquest sentit, és interessant remarcar que, en els anys que la Maria-Mercè va estar casada, Antoni Marçal va mantenir molt bona relació amb el seu gendre, el poeta Ramon Pinyol, de qui «estava molt orgullós».³⁰ «Jo vaig tenir la sensació fins i

tot –seguirà analitzant Marçal– que semblava que el fill fos el Ramon, suposo que allò de la solidaritat masculina va funcionar.»³¹

Però la relació entre la Maria-Mercè i el seu pare va ser molt forta i estreta des de ben aviat. Antoni Marçal de seguida va tenir motius per projectar il·lusions i expectatives en la petita Maria-Mercè, que destacava molt i en tot. Abans dels dos anys, ja llegia –o ho feia veure–, perquè s’aprenia de memòria fragments llargs de les històries i els contes que li explicaven. Una fotografia feta a la masia «al costat d’ell, amb un llibre obert», descrivia Marçal, mostra aquesta estreta relació entre pare i filla, i l’esperó decidit cap a la cultura que Antoni Marçal va estimular-li gairebé des del bressol. També és significatiu que la Maria-Mercè va néixer, dia per dia, un any més tard que el seu germà, nascut el 13 de novembre de 1951 i que havia de dur el nom del pare. Inclorada a psicoanalitzar-se, a analitzar cada detall per atzarós que pogués ser, és prou probable que Marçal es demanés fins a quin punt no substituïa el germà en el nucli familiar.

Si la Maria-Mercè quedava inscrita sota la tutela del pare, la seva germana Magda, nascuda el 14 d’agost de 1954 a l’Aliança de Lleida, va arrecerar-se a la mare, amb qui va travar uns lligams més forts. Durant la infantesa i l’adolescència de les nenes Tous, aquesta va ser la distribució de les relacions familiars. Hi van contribuir les circumstàncies del naixement de la germana petita. La Magda va ser sismesona, gairebé un avortament provocat per un ensurt que la caiguda de la Maria-Mercè, d’encara no dos anys, al safareig del mas, va provocar en la mare. La història de la seva supervivència forma part de la memòria familiar. La Magda pesava 600 grams en néixer, recordava Maria Serra, «cabia en una capsa de sabates i tenia la cara de la mida d’una galeta.» La criatura tan prematura es va poder salvar de moment, embolcallada

entre cotó fluix, però necessitava una atenció extrema i la seva alimentació es va convertir en un problema de difícil solució en una època d'escasses alternatives a la llet materna (el *pelargón*, l'única llet que hi havia al mercat, va ser inviable per a la petita). La tia Mercè va acudir al seu ajut i les va atendre des del primer moment. Va ser ella, recordaven una tarda de l'any 2000 mare i filla,³² qui va ordinar el sistema per alimentar-la; es tractava d'aconseguir cadells de gos que, un cop criats, servissin d'estímul perquè no se li retirés la llet a la Maria i pogués alletar la petita. Un fet que recordava amb detall l'escriptora molts anys més tard: «Mentre la meua mare s'escarrassava criant gossets en un pit per poder alletar, en l'altre, una menudíssima sismesona vestida de cotó fluix...»³³ Després els gossos s'esventraven i se n'havien de trobar d'altres. «La tia Mercè fins i tot feia peücs als gossets perquè no m'esgarrapessin», referia la mateixa Maria Serra. «I els cadells, perquè no poguessin urpejar, duïen guants de mitja que ella teixia...»³⁴

La Maria-Mercè va ser la «petita reina destronada de dos anys» d'aquesta història; la nena, que contemplava amb curiositat i cert neguit el tràfec constant de la casa que el naixement de la germana havia causat, trobava l'acollida en «la falda de fadrina» de la tia Mercè. Una fotografia d'aquella època mostra aquest lligam amb la padrina, «la seva aura, la sensació de poder quasi màgic» que li va comunicar des de ben petita. La Maria-Mercè seu a la seva falda, en una escena familiar captada al camp, arran d'un marge de la finca, amb els seus pares i la tia Engràcia, de Sabadell, que els havia anat a visitar.

La tia Mercè va ser la padrina de bateig de l'escriptora. Havia estat batejada a la parròquia de Sant Andreu d'Ivars pocs dies després de néixer, el 23 de novembre de 1952, amb els noms de «Maria de la Merced, Francisca i Teresa Marsal Serra». Duia també, doncs, i en primer

lloc, el nom de la mare, «Maria», i el de les dues àvies, «Francisca», la paterna, que encara viuria amb ells tres anys, i la materna. L'altre padrí va ser l'oncle Josep Marçal Llorach, el germà gran del pare.³⁵

La figura de la tia Mercè, que sentia un «amor intens per les seves nebodes-filloles», va esdevenir una figura mítica per a l'escriptora; sens dubte la referència familiar més important, a partir de la qual aviat va construir l'imaginari de dona independent. Per això, dirà més tard, recordava amb indignació la cançó «La tieta», de Joan Manuel Serrat, que en reflectia tot un estereotip.

Segons que sembla, havia estat enamorada d'un noi que va morir, i després va desestimar altres pretendents tot i ser «bons partits».³⁶ Marçal, en el text autobiogràfic *Viratges, reminiscències*, es referia al «prestigi enorme d'aquella planxadora, convertida després en telefonista», un prestigi que «es va mantenir intacte per a mi durant tota la seva vida».³⁷ I això, reblava, que les coses no «van ser gens fàcils per a una dona “sola”».³⁸

L'EXPULSIÓ DE LA MASIA

La situació familiar a la masia –el pare ocupant-se de les terres, dels mitgers que hi treballaven, dels regadors i tractoristes– no es va allargar gaire. L'àvia Francisca va morir a mitjan març del 1955 i això va desencadenar l'expulsió de la masia d'Antoni Marçal i de Maria Serra amb les dues nenes; la Magda encara no tenia dos anys. En Josep, el germà gran, n'era l'únic hereu i en va exercir el dret. Els va explicar que tenia nous plans per a la finca. Argumentava que el seu fill era prou gran per comandar les terres, que volia obrir una granja de porcs... Ras i curt, els van dir que no els necessitaven més, i que marxessin. «Si ens hagués caigut al damunt aquesta casa,

no ens hauria fet tant de mal» –diuen que la Maria va etzibar al nebot Joan en marxar.

Va ser una expulsió en tota regla i sense compensacions econòmiques. Els van proposar d'anar-se'n a Sabadell, on tenien parents, a dur un bar. Ben lluny, doncs, de l'entorn d'Ivars on tothom havia de conèixer els fets; però l'Antoni i la Maria no ho van acceptar. Va ser així com la renúncia d'Antoni Marçal a la seva carrera universitària no havia servit de res. Ara tenia 45 anys, gairebé els mateixos que el seu pare quan va arribar a Ivars, i havia de tornar a començar. Deixar la casa pairal també significava desclassar-se, passar a ser un jornal·ler. El dal·ta·baix va ser impressionant i Antoni Marçal no va tornar a relacionar-se mai més amb el seu germà, ni amb la seva família.³⁹

Tots els paradisos són perduts per definició. I cal Tous va començar a ser-ho des del moment que en van haver de marxar. Marçal, però, no el transforma en relat significatiu, metafòric, fins al cap dels anys, quan l'escriptura de la seva novella l'acara al propi relat cultural, allunyat definitivament, mort el pare, del trauma familiar que els havia convertit de la nit al dia en una família «amb pocs possibles». A *La passió segons Renée Vivien*, Marçal hi expressa el sentiment d'expulsió de «la casa del pare» i del seu jardí: «vaig ser-ne foragitada massa d'hora», «si hi entrés, però, de segur que no hi retrobaria el paradís que sento perdut sense haver posseït mai».⁴⁰

La Maria-Mercè situa a la masia les primeres imatges, els primers records com el de la nena «amb la cara i la bata brutes, emmurriada, que mira amb desconfiança cap a la càmera, mentre serva sense gaire esme una flor d'ametller a la mà». Una imatge que l'escriptora recuperarà al final de la seva vida. Segons que sembla, li havien explicat que s'havia escapat «a fer un tomb per la finca, per veure els arbres; i em vaig perdre, i la imatge fixada

correspon al moment en què em van trobar». ⁴¹ Els seus pares van quedar sorpresos per l'aplom i la seguretat que mostrava la seva filla de tres anys, pel caràcter decidit i format que mostrava tot i l'edat.

L'escriptora torna a referir-se a alguns records i fotografies per explicar els moments viscuts de nena. La imatge dolorosa de l'expulsió que «evoca un trasllat de casa: una mudança», potser el primer record, poc després del traspàs de l'àvia Francisca. Després continua: «Algú, el meu pare, feia entrar dins una saca, per endur-se'l, un gat que miolava i s'hi resistia. La meva mare plorava. Curiosament en grec, el mot per dir trasllat, mudança, és "metàfora". Un caprici lingüístic, potser irònic, lliga el meu primer record a la poesia». ⁴²

Ja entrat l'any 1956, Antoni Marçal, Maria Serra i les dues nenes s'installen a viure a Barbens, en una casa del poble, propietat de la cunyada Rita, que, com a gran favor, no els feia pagar lloguer. Estava situada al número 6 de l'actual carrer de Ponent, a un extrem del poble, a un parell de quilòmetres d'Ivars, on Antoni Marçal començarà a treballar. Va demanar feina a cal Segarreta, a aquells que abans eren els seus iguals, els seus amics.

Era una casa petita, encara avui conservada. L'habitatge era al primer pis i s'hi accedia per una escala exterior. Va ser un lloc fecund per a la imaginació de la petita Maria-Mercè, sobretot pel record d'una escala de fusta, sense baranes, força llarga i perillosa, que des del menjador pujava a una mena de golfes on hi havia malendreços (matalassos, baguls...). «El desig sense baranes» d'alguns poemes té el punt d'arrencada en aquesta casa de Barbens, prové dels records d'aquella nena de quatre anys que, contravenint la prohibició familiar de pujar a les golfes perquè no es fes mal, hi «pujava sigillosament, fins que, dos o tres travessers abans d'arribar al capdamunt» imaginava veure-hi una serp, la serp a què alludia la seva

mare perquè no hi pugués: «la veia, veia la serp com es despertava i, de l'esglai, arrencava a córrer fins a baix de tot».⁴³ Amb el temps, la serp i les seves mudes esdevindran una imatge, un símbol poètic de gran força en la poesia marçaliana, sobretot al volum *Desglaç*.

A Barbens, la Maria-Mercè va començar a anar a l'escola pública, a pàrvuls. «Las escuelas nacionales» eren a la vora d'on vivien, ran d'una plaça on sortien a jugar. La Magda, la germana petita, encara es queda a casa amb la mare, sempre pendent del seu creixement, mentre l'Antoni, el pare, es trasllada cada dia a Ivars a treballar a cal Segarreta. Hi anava amb una Derby de poca cilindrada, A l'hivern «embolcallat pel fred i la boira, mentre anava d'un cantó a l'altre dalt d'una motoreta travessant la gelor dels camps».⁴⁴ Els estius, en canvi, era el moment de la canalla, de la llum i de les festes al carrer que Maria Serra organitzava per a tota la mainada.⁴⁵

Però l'estada a Barbens no es va allargar gaire més d'un any i mig. Coincidint amb el Nadal del 1957, Josep de cal Segarreta, el «senyor Pepe» com l'anomenaven, els va oferir viure en una casa de la seva propietat, a Ivars mateix i no gaire lluny del casalici centenari, enorme, on vivia ell. Aviat Antoni es va convertir en el capatàs de les finques i dirigia les feines dels treballadors fixos de la propietat. És així com la família Marçal –els pares i les dues germanes– s'installa al carrer de Sant Andreu núm. 58 (actualment 48) del poble d'Ivars, on conviuen amb altres pagesos i faran grans amics. Antoni Marçal, «lo Tonet de cal Tous», n'esdevé un conseller eficaç, s'estudia els documents i les lleis sobre arrendaments i altres temes relacionats amb les terres, arbitris i compravendes.⁴⁶